Ryska härjningar under Nordiska kriget knäckte svensk järnindustri

Av Bo Molander

Trots allt vad historieböckerna säger om de politiska orsakerna till krig, har de ekonomiska aspekterna alltid varit viktigare för de krigförande länderna.

Kriget mot Ryssland under 1700-talets första decennier medförde svåra lidanden för landets befolkning. Det efterlämnade minnen som ännu lever kvar. Kriget innebar också ödeläggelse av en stor del av Sveriges industri. Skadornas omfattning och ekonomiska betydelse har aldrig till fullo uppmärksammats. På grund av en tillfällighet har jag kommit att intressera mig för dessa frågor.

Samling av stångjärns-stämplar

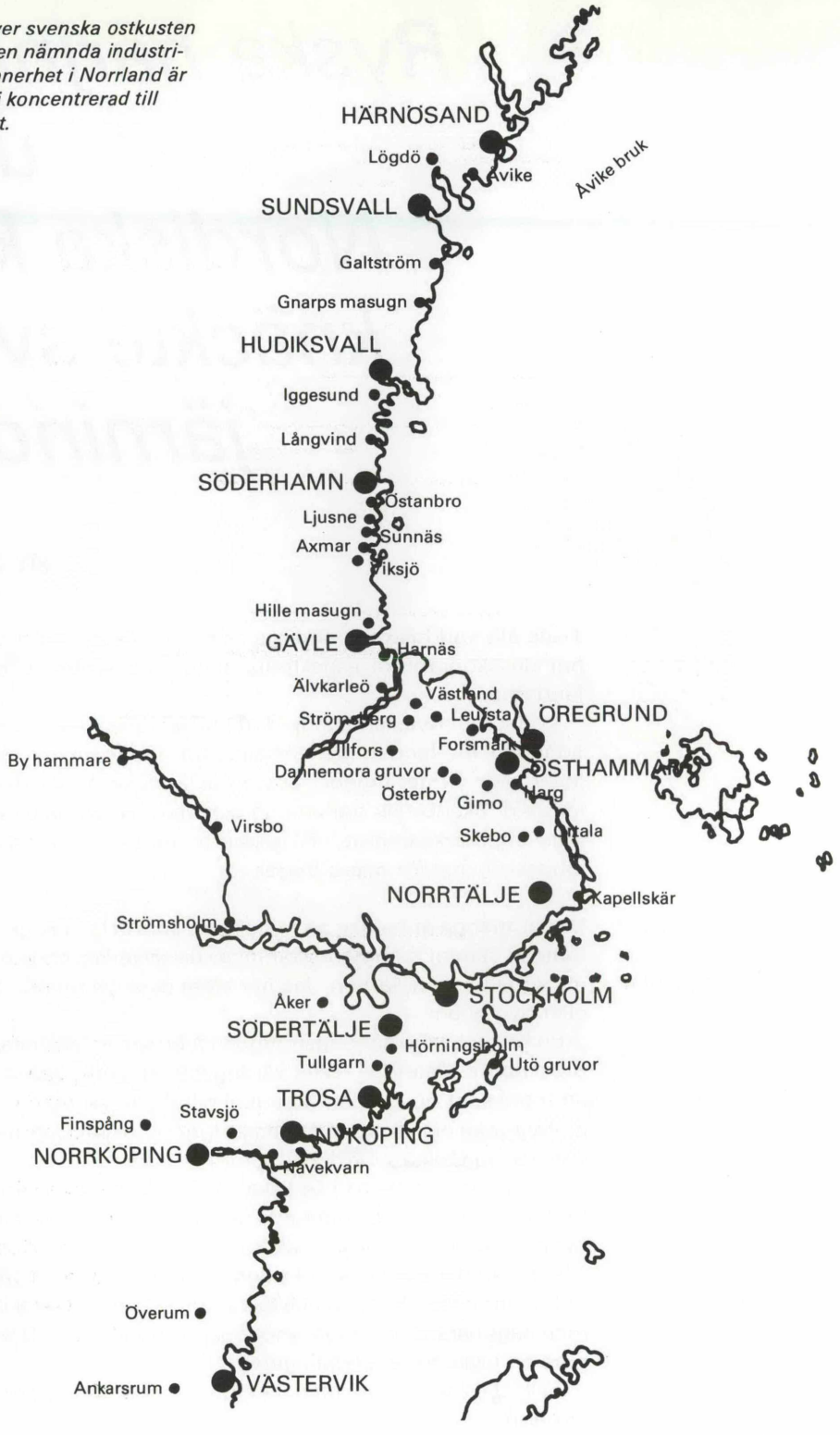
Under många år har jag på mina resor kors och tvärs genom landet systematiskt samlat stångjärnsstämplar, de tillverkarmärken som skall finnas inslagna på stångjärnen. Jag har hittat dem genom att leta i hus som rivs eller byggs om.

En kall och isig måndagsmorgon i februari år 1968 bilade jag norrut från Stockholm. Målet för resan var Iggesunds bruk. Jag visste att det fanns ett intressant objekt där. Man höll nämligen på med en genomgripande ombyggnad och modernisering av Iggesundspatronernas corps-de-logis, den vackra Grillska gården, uppförd år 1726.

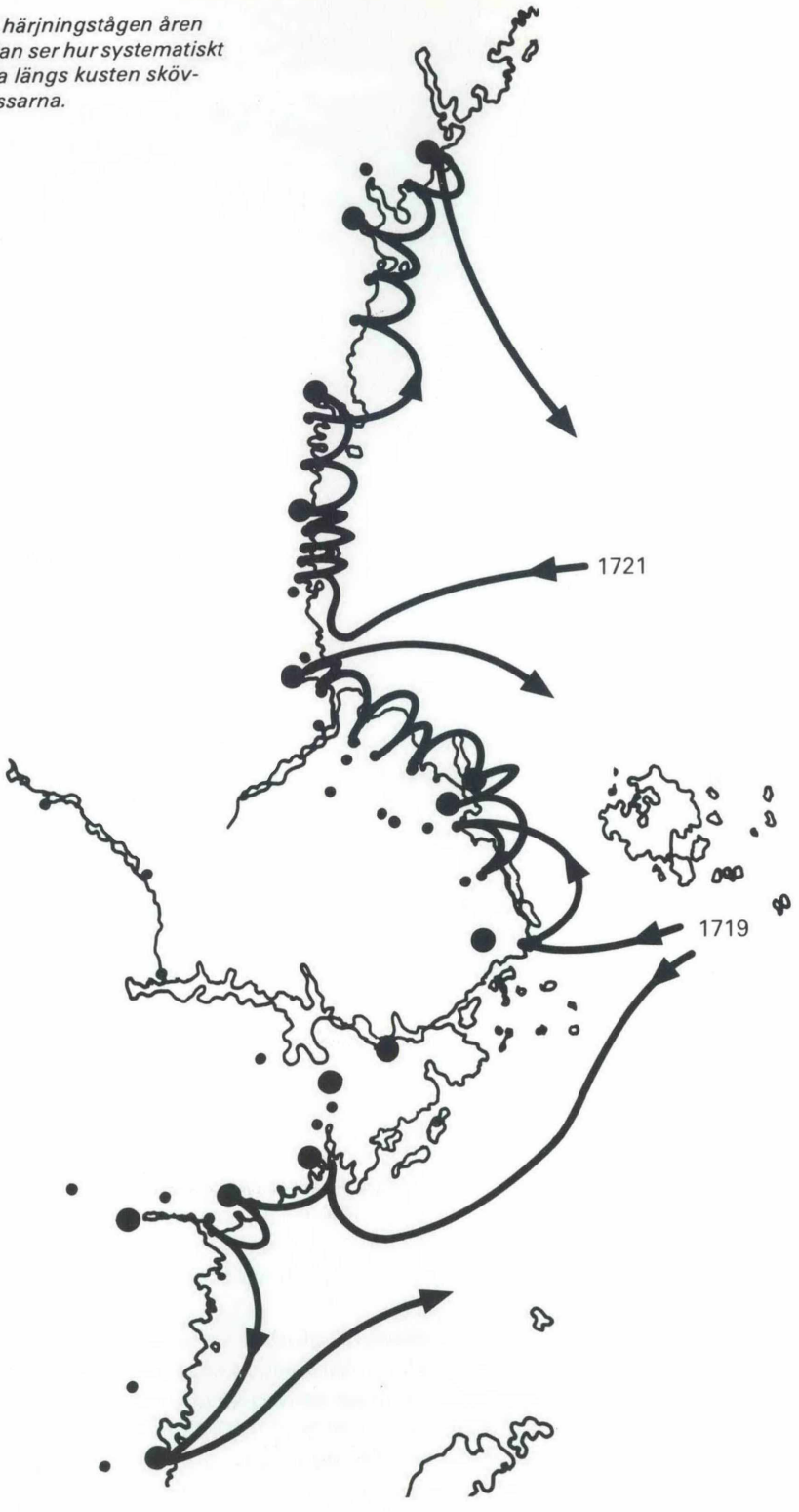
Jag gjorde ett besök i Grillska gården. Det blev tyvärr en missräkning. Verkmästaren visade mig runt i det tomma huset. På min fråga om något byggnadssmide fått göra sällskap ut med golv och takbräder blev svaret: "Ja du, en del gammalt virke ligger därborta under träden och skall bort så fort snön töat. Var plåt och takrännor och annat skrot ligger vet jag inte, men någonstans här under snöhögarna kan du leta." Det var inte annat att göra än tacka för upplysningarna.

På kvällen beslöt jag, efter litet funderande, att göra ett nytt besök nästa morgon.

1. Karta över svenska ostkusten med i texten nämnda industriorter. I synnerhet i Norrland är all industri koncentrerad till kustbandet.

2. De ryska härjningstågen åren 1719–21. Man ser hur systematiskt industrierna längs kusten skövlades av ryssarna.

3. Stångjärnsstämplar funna i Grillska gården: GP-stämpel från By hammare, från 1720-talet; Iggesunds krönta ankare, före 1790; MR Lancashire, omkring 1900.

Jag lånade då en skovel och började skyffla bort den hårdfrusna snön. Efter en halvtimmes idogt arbete hade jag glädjen att hitta ett tiotal stångjärnsbitar av olika dimensioner och längd.

Det blev att rengöra järnen från snö och is och borsta dem rena från sot och rost. Sedan började det spännande sökandet längs stängerna för att kanske hitta en fördjupning, som efter ytterligare putsning kunde visa sig vara ett stämpelavtryck.

Tur med Iggesunds-stämplar

Turen var mig bevågen. I två av de halvmeterlånga stängerna fann jag grunt slagna, men fullt läsbara ankarstämplar, Iggesunds bruks signum. För övrigt noterade jag av järnets utseende att stängerna var räckhammarsmidda. Snöhögen innehöll dessutom ett drygt 2,5 meter långt och mycket kraftigt dragförband samt några hängseljärn, alla med varmslagna spikhål.

Jag granskade dragförbandet, som smitts av ett stångjärn. Där fanns en ovanligt tydlig dubbelslagen stämpel. Bokstäverna kunde lätt läsas som initialerna GP inom en ring av punkter. Trots ivrigt funderande över bokstavskombinationen kom jag inte på lösningen. Den måste anstå tills jag var hemma igen. Jag uppsökte byggnadsarbetarna för att få reda på de olika järnens plats och funktion i huset.

Det framgick att de halvmeterlånga plattjärnen legat snett över golvbjälkarna och tjänstgjort som stöd under kakelugnarna. Hängseljärnens placering var heller inget större problem. Däremot vållade dragförbandets plats en stunds diskussion, tills alla enats om att det hållit ihop timmerväggarna på ömse sidor om den kraftiga skorstensstocken i husets norra del.

Ovanför dörren till stora salen i bottenvåningen fanns några bokstäver och årtal inhuggna i timret.

De visade att Abraham och Carlos Grill lät uppföra huset år 1726 samt de år då större reparationer utförts.

Stämpelböcker gav uppgifter

Väl hemma igen vidtog arbetet att i stämpelböckerna söka efter tillverkare och tillverkningsår. Årtalen i salsväggen var givetvis här till god hjälp. Till min förvåning visade det sig att dragförbandet med GP-stämpeln kom från den lilla bergsmanshammaren By i Norrbärke socken i Kopparbergs län. Hammarsmedjan anses vara grundlagd år 1631. By hammare kom att utgöra en liten, men viktig del i det år 1862 grundade Smedjebackens Valsverk. GP-stämpeln stämde helt med bilden av By hammares stämpel i bergmästarerelationen från 1737 och den stora stämpelboken för år 1748.

Vid denna tid omfattade min stämpelsamling 1 300–1 400 fynd. Den äldsta stämpeln har daterats till 1600-talets mitt, de yngsta till 1900-talets början. För varje fynd av en stämpel finns bland mina anteckningar uppgifter om fyndplats, om tillverkningsort, dvs vid vilket bruk stångjärnet är smitt, om järnets funktion och om möjligt även plats i huset. De två första uppgifterna innebär, att man kan fastställa stångjärnets väg från tillverkare till nyttjare.

Stämde inte

Min kännedom om transportvägar för stångjärnet före järnvägsbyggenas tid är väl underbyggd genom dessa anteckningar. Därför reagerade jag mot att hitta ett By-järn från Bergslagen i Hälsingland. Det stämmer inte med transportvägarna. Med hänsyn till sin plats i huset måste By-järnet utan tvivel vara ursprungligt, insatt vid uppförandet år 1726. Stångjärnet har således tillverkats i By någon gång under 1720-talets första år. Därefter har det lastats på en mindre båt som fraktat det över norra och södra Barken till någon lastageplats strax norr om Virsbo bruk. Sedan följde några mil landtransport, då och då avbruten av båtfärder över mindre sjöar. Till slut har Kolbäcksån nyttjats som transportled, innan järnet kom till Strömsholm vid Mälaren för vidarebefordran på någon järnskuta till Stora Järnvågen i slussgraven i Stockholm.

I Stockholm har By-järnet tagits om hand av järnbärare som burit det till vågen, där järnvägaren vägt det och genom stämpeln kontrollerat vem som tillverkat stångjärnet. Järnvräkare har i övrigt kontrollerat järnets godhet, dess frihet från kall- och rödbräcka samt ytbehandlingen innan stångjärnet godkänts för export. Så har järnbäraren ställt By-järnet mot slussgravens vägg för lagring i väntan på skeppning till utrikes ort.

Så långt är allt korrekt beträffande transportvägen, men varför, frågar man sig, har plötsligt By-järnet lastats ombord i en kustfararskuta som seglat norrut till Hälsingekusten och t o m lossat järnet vid ett järnbruk?

Där om någonstans borde det finnas gott om material för byggnadssmide. Varför vände sig inte Iggesunds bruk till närmaste granne om man själv av någon anledning var utan järn? Problemet fängslade mig och jag beslöt att ta reda på anledningen.

Begreppen klarnade

Efter något sökande i litteraturen klarnade begreppen. Iggesund blev nedbränt och skövlat av den ryska galärflottan den 23 maj 1721. Allt blev lågornas rov – masugn, stångjärnshammare, brukspatrons gård, smedsbostäder, stall, lador, magasin med förråd och lösöre. Allt brändes förutom det gods ryssarna lade beslag på och förde med sig ut till galärerna. De totala förlusterna uppgick till 17 643 daler silvermynt.

Förlusterna blev förödande för familjen Breant, som ägde Iggesund. De tvingades att överlåta Iggesund till bröderna Abraham och Carlos Grill i maj 1722.

Stångjärn från Stockholm

För de nya ägarna som övertog ett nedbränt och skövlat Iggesund gällde det att så snabbt som möjligt få igång produktionen. En av bröderna Grills första åtgärder måste ha varit att sända dit en skuta med stångjärn från Stockholm för att snabbt få igång återuppbyggnaden. I denna skuta tycks By-järnet ha hamnat. Trots allt tycker man att det borde ha gått snabbare att köpa järn på närmare håll, men det visade sig att grannbruken rönt samma oblida öde som Iggesund – även här hade den ryska galärflottan varit framme.

Impuls att undersöka

Min uppfattning om ryssarnas operationer i krigets slutskede var ganska vag. By-järnets ovanliga resa gav mig impulsen att undersöka vad som egentligen hände med de andra järnbruken, som utsatts för den ryska galärflottans besök under Stora nordiska krigets sista år.

Norrlandskusten illa ute

Utmed norrlandskusten hade följande saker hänt. Redan 1720 hade de ryska galärerna skövlat Umeå och en del av kusten i Västerbotten. Följande år, under en dryg månads tid, rönte södra norrlandskusten samma öde.

Den ryska eskadern, under befäl av generallöjtnant Peter von Lacy, bestod av sammanlagt 30 galärer och lika många slupar och småbåtar med en sammanlagd besättning på 5 000 man. Här ingick 400 beridna kosacker. Den 17 maj 1721 siktades eskaderna utanför Gävle, men stadens försvar avskräckte ryssarna från landstigning. De seglade i stället norrut längs kusten. Därför klarade sig den strax norr om Gävle i Hille socken belägna masugnen.

Dagen därpå var flottan uppe i Hamrångetrakten, där 5 galärer skövlade Axmars bruk. De brände masugnen, nedre hammaren, kvarnen och alla bodar, stall, ekonomihus, bostäder och bruksherrgården. Dessutom lade ryssarna beslag på 360 stigar träkol, ett stort vedförråd och 57 skeppund leveransklart stångjärn. Detta bortfördes, tillsammans med begärliga redskap och annat gods, till galärerna medan 200 skeppund tackjärn vräktes i sjön. Förlusterna i Axmar uppskattades till 16 440 daler silvermynt.

Det närbelägna Vifors bruk tog de beridna kosackerna hand om. Bruket ödelades fullständigt. Förlusterna inklusive lösöre och stångjärn uppgick till 7 490 daler silvermynt. Däremot undgick det längre in i landet belägna Viksjö bruk kosackernas påhälsning.

Följande dag kom ryssarna till Sunnäs bruk, där de snabbt gjorde rent hus. Förlusterna var 2 602 daler silvermynt.

Klockan 3 följande morgon hade galärerna nått Ljusne bruk. Enligt uppgift landsattes kosackerna några kilometer från bruket. De plundrade, brände och förstörde bruket totalt så "att därav icke det ringaste övrigt är". Lösegendom och leveransklart stångjärn om 50 skeppund rövades. Skadorna beräknades uppgå till 18 374 daler silvermynt.

Samma dag klockan 6 på kvällen gästade galärerna det strax söder om Sandarne belägna Östanbro bruk, som likaledes brändes. Förlusterna uppgick till 4 750 daler silvermynt. Av rädsla för framtida påhälsningar av ryssarna lät ägarna vid återuppbyggandet av hammaren förlägga den längre in i landet – vid Kilån. Denna nybyggda hammare bildar ursprunget till Kilafors bruk.

Norrlandsstäder brändes

Söndagen den 21 maj 1721 hade galärerna nått Söderhamn. Strax utanför staden landsattes infanteri och kosacker, vilka omgående plundrade staden. Fram på eftermiddagen var i stort sett hela Söderhamn med sitt gevärsfaktori nedbränt. I hamnen påträffades ett fartyg med 550 leveransklara musköter, som givetvis lastades över i galärerna.

Samma kväll vid 8-tiden hann ryssarna bränna Långvinds bruk. Ryssarnas byte blev 33 skeppund stångjärn. Skadorna beräknades uppgå till 12 288 daler silvermynt.

Dagen därpå brändes staden Hudiksvall. Förstörelsen anses ha varit om möjligt ännu svårare än i Söderhamn. Endast kyrkan, några bodar och en fiskestuga skonades.

Den 23 maj 1721 ödelades Iggesunds bruk. Nästa dag fortsatte galärerna norrut. Morgonen därpå brände de bl a Gnarps masugn. Skadorna uppgick till 5 038 daler silvermynt.

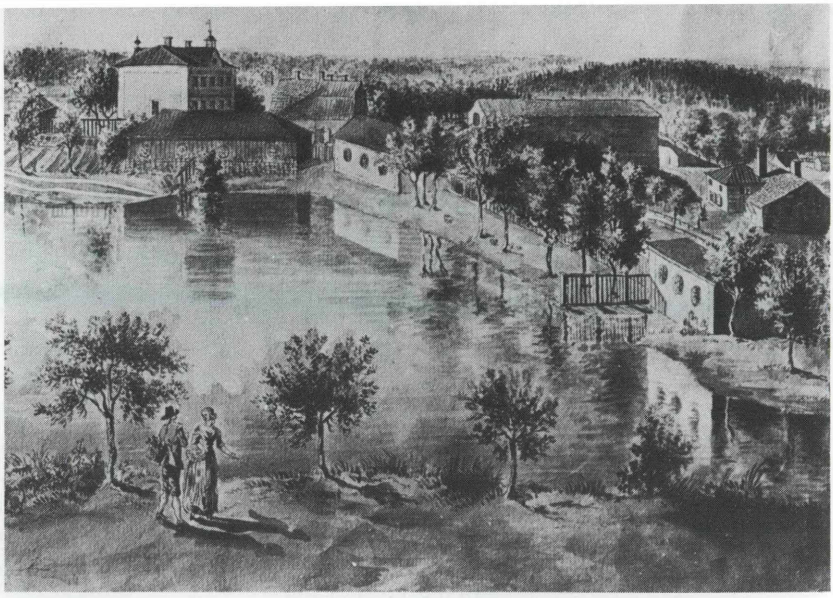
Den 25 maj 1721 fortsatte huvuddelen av den ryska eskadern mot norr. Samma dag som de avdelade galärerna gästade Gnarp, passerade resten av eskadern Galtströms bruk. Här avdelade generallöjtnant Lacy 9 galärer mot bruket medan resten fortsatte mot Sundsvall som undergick samma öde som de andra städerna. Vid södra Uttersviken utanför Galtström landsattes en trupp kosacker, som skövlade och plundrade bruket innan de antände herrgården och bruksarbetarbostäderna. Skadorna uppgick till 22 697 daler silvermynt.

Åvike nordligast drabbad

Det nordligaste järnbruk som utsattes för galärernas påhälsning denna sista krigssommar var Åvike bruk i Hässjö socken strax söder om Härnösand. Förlusterna beräknades här till 14 573 daler silvermynt.

Ryssarna blev kvar i Åvike till framemot kvällen, då huvudstyrkan anlände. Följande morgon styrde hela eskadern mot Härnösand, som utsattes för samma behandling som övriga städer.

Kengis, Sveriges nordligaste järnbruk, var beläget norr om polcirkeln vid Torne älv. Det hade skövlats redan några år tidigare.

4. Forsmarks bruk. Akvarell av J. G. Gillberg, troligen från 1775.

Efter slutfört uppdrag vände eskaderna söderut mot Åland och Finska viken. Det fanns inte mycket kvar att plundra och bränna längs norrlandskusten. Enligt uppgift tog generallöjtnant Lacy 2 600 stångjärn med sig ombord.

Förstörelsens omfattning svår att bedöma

Det är svårt att exakt bedöma vad denna förstörelse av Norrlands industri betydde för Sveriges del. På basis av det årligen tillåtna stångjärnssmidet kan man försöka beräkna produktionsbortfallet. Det skulle bli sammanlagt 8 850 skeppund eller 1 200 ton.

För tackjärnets del är produktionsbortfallet svårare att beräkna. Om vi förutsätter att de norrländska stångjärnsbruk som hade egna masugnar var i det närmaste självförsörjande, så bör produktionsbortfallet ha varit 6–7 000 skeppund eller cirka 900 ton tackjärn årligen.

Vad hände med resten av industrin, som fick påhälsning av ryssarna?

1719 – freds-förhandlingar och stärkt försvar

Fredsförhandlingarna mellan Sverige och Ryssland påbörjades våren 1718, men de avstannade efter konungens död vid Fredrikshald. Förhandlingarna kom igång igen först våren 1719.

Samma år kom alarmerande rapporter om ökad rysk marin aktivitet och de ledde till att försvaret runt Stockholm stärktes för att skydda huvudstaden. De krav som ryssarna samtidigt framlade i fredsförhandlingarna ansåg sig den svenska regeringen inte kunna acceptera. För att öka påtryckningarna drog tsar Peter samman sin nybyggda galärflotta vid Åland.

Trots militära förberedelser i form av förstärkt kustbevakning var överraskningen stor då den väldiga galärflottan den 11 juli 1719 siktades utanför upplandskusten vid Söderarm, i höjd med Norrtälje. På eftermiddagen var flottan framme vid Kapellskär.

Skövling av upplandskusten

Den 13 juli 1719 lättade en del av den ryska galärflottan ankar och styrde norrut under befäl av greve Peter von Lacy. Eskaderns uppgift var att skövla upplandskusten norr om Rådmansö. Redan morgonen därpå hade galärerna kommit till Hargs bruk som omgående förstördes. Följande dag löpte galärerna in i Edeboviken där bondgårdarna längs stränderna plundrades och brändes. En mindre trupp kosacker landsattes och red upp till järnbruket Skebobruk. Genom överrumpling lyckades de sätta eld på sju bostäder innan folket hann gå till angrepp. Kosackerna flydde och Skebo klarade sig.

Den 16 juli 1719 gick galärerna uppför Ortalaviken ända in till Ortala kronobruk som plundrades och brändes. Dagen därpå kom ryssarna till Östhammar som också plundrades och brändes. Påföljande dag rönte Öregrund samma öde. Inte någonstans mötte de ryska trupperna effektivt svenskt motstånd. Den 20 juli 1719 styrde eskadern in i Kallrigafjärden, där vallonbruken Österby och Gimo hade sina lastageplatser. Alla byggnader förstördes och brändes. Lagrat stångjärn fördes till galärerna eller kastades i sjön. Enligt uppgift fiskade bönderna stångjärn ute i fjärden under flera år.

Bruksfolk rustades

Vid Forsmarks bruk var brukspatron Georg de Besche förvarnad och hade rustat sitt bruksfolk så gott sig göra lät. Han hade laddat 6 kanoner, gjort förhuggningar och byggt bröstvärn av gödsellastade kolryssar. De Besche räknade med hjälp av reguljära svenska trupper under generalmajor Zöges befäl. Dessa var på väg mot Forsmark. Ryssarna gick iland vid lastageplatsen. Magasin och järnbodar brändes.

Forsmarks bruk stod i tur. Här kom det till strid. Det första anfallet slogs tillbaka, men sedan ryssarna fört iland förstärkningar ryckte 1 400 man mot bruket. Generalmajor Zöge gav då upp och drog sig mot Leufsta, lämnande den arme brukspatronen och hans folk att klara sig bäst de kunde. Forsmark plundrades och allt brändes. Enbart här värderades skadorna till den fabulösa summan av 98 502 daler silvermynt.

Största järnbrukets tur

Nästa mål skulle bli Leufsta, "Sveriges riksklenod". Det var Sveriges största och mäktigaste järnbruk, med en årlig produktion av 6 500 skeppund vallonjärn. Sent på kvällen fredagen den 24 juli 1719 gled 16 galärer in i Lövstafjärden och ankrade vid Grönö by. Under natten nådde den återstående delen av eskadern fram. Omkring 2 400 man av invasionsstyrkan landsattes under lördagsmorgonen. Trupperna drog sig söderut mot Löten, lastageplats för såväl Leufsta som Åkerby och Hillebola järnbruk. Här plundrades alla järnbodar och magasin, järnet fördes ut och sänktes; det har sedan aldrig påträffats.

Ryssarna ryckte fram mot Skärplinge och Österlövsta, där kyrkan och prästgården brändes, och drog därefter vidare mot Leufsta. Sedan man växlat några gevärssalvor, upprepade generalmajor Zöge sin från Forsmark kända manöver: han retirerade med trupperna mot Österbybruk och lät brukspatron de Geer, ägaren till Leufsta, med sitt nödtorftigt beväpnade folk ta emot de ryska styrkorna.

Hela det präktiga Leufsta bruk plundrades och brändes. Skadorna vär-

derades till det ofantliga beloppet av 315 600 daler silvermynt. Summan motsvarar ungefär hälften av all förstörd egendom i hela Uppland.

Ryssarna drog vidare

Dagen därpå kom ryssarna till Åkerby bruk i Löfsta socken där allt brändes. Skadorna uppgick till 50 400 daler silvermynt. Enligt andra uppgifter värderades Leufsta och Åkerby till 451 000 daler silvermynt. Nästa morgon styrde eskadern tvärs över Västlandsfjärden mot Snatrabodarna som utgjorde lastageplats för vallonbruken Västland, Strömsberg och Ullfors. Brukens järnbodar plundrades, 3 200 skeppund stångjärn lastades i småbåtar. Ryssarna roade sig med att lämpa överbord stångjärn här och där ute på fjärden. Cirka 1 500 skeppund lär ha fiskats upp efter kriget. Enbart Ullfors bruk gjorde en förlust på 7 070 daler silvermynt.

Kosackerna sändes inåt landet. Målet var bruken Västland, Strömsberg och Ullfors. Västlands bruk, som låg närmast kusten, ödelades. Ryssarna trängde vidare söderut utmed Tämnarån, men av någon anledning vände de och både Strömsberg och Ullfors skonades.

Motstånd i Gävle

Eskadern styrde vidare norrut och in i Harnäsviken halvannan mil öster om Gävle. Tolv galärer ankrade nedanför Harnäs bruk, som plundrades och brändes. I stället för att bränna det närbelägna Älvkarleö bruk, vände de ryska trupperna västerut för att ödelägga Gävle. Men här hade landshövding Hamilton ordnat försvaret med hjälp av reguljära svenska förband som slog tillbaka ryssarna vid Järvsta, strax söder om staden. Efter detta misslyckade anfall drog sig ryssarna tillbaka till galärerna. De försökte angripa Gävle från sjösidan men hindrades av artillerielden från Fredriksskans.

Seglats söderut

Sedan även ett anfall över land norr om Gävle misslyckats, seglade den samlade ryska eskadern söderut den 2 augusti 1719. Under seglatsen utefter upplandskusten gjordes blott enstaka strandhugg. Ett försök gjordes att skövla vallonbruket Gimo. Anfallet avvärjdes genom resolut motstånd av svenska trupper. Ryssarna måste ha varit mer än nöjda med sin upplandsexpedition, då de styrde söderut för att förena sig med den eskader som hållit till i Stockholms skärgård. Deras galärer var tungt lastade med dyrbarheter.

Den nästan totala förstörelsen av järnindustrin i Uppland beräknades av Bergstinget uppgå till 702 400 daler silvermynt.

Det årliga produktionsbortfallet vid de förstörda järnbruken bör ha uppgått till cirka 15 000 skeppund eller 2 000 ton. Hela landets stångjärnsproduktion torde ha varit cirka 30 000 ton per år.

Härjade även söderut

Vad hände längre söderut i Sverige?

Huvudstyrkan av den ryska galärflottan under befäl av furst Galitzin och greve Apraxin härjade i Stockholms skärgård. Efter att ha plundrat och bränt skärgården gick flottan in i Brandalsund i riktning mot Södertälje, som delvis brändes. På Mörkö brändes Hörningsholms slott. Tullgarn plundrades, slottets vinförråd lär ha uppskattats i hög grad. Redan den 19 juli 1719 hade Trosa bränts så grundligt, "att det anses, att sedan dess har staden ej repat sig".

Den 24 juli anlände galärerna till Hasslö skans utanför Nyköping. Dagen därpå ryckte ryssarna in i Nyköping, som plundrades och gav ett rikt byte.

Den 27 juli härjades styckebruket Nävekvarn som plundrades och lades i aska. Under dagarna 30 juli till 2 augusti skövlade ryssarna industristaden Norrköping med sina förnämliga industrier, där enbart mässingsbruket ansågs vara ett av Europas främsta. Här fanns även stora klädesfabriker och flera mjölkvarnar. Sent den första dagen började mässingsbruket brinna. I Motala ström fann ryssarna 100 skeppund eller 14 ton mässing som man på detta sätt försökt gömma. Likaså fann ryssarna 300 skeppund eller 40 ton undangömd gårkoppar. Skadorna vid enbart denna industri belöpte sig till 91 333 daler silvermynt. Det tog tolv års arbete att ånyo bygga upp mässingsbruket och få det i full produktion.

Styckebruket Stavsjö i Kolmården några mil norr om Norrköping rönte samma öde. Hela brukskomplexet brändes. Även skogen tog eld. Kvar blev endast en mindre förrådsbod, "rysssköket", som ännu står kvar vid vägen. Förlusterna värderades till 57 340 daler kopparmynt, inventarierna till 35 404 daler kopparmynt.

Den ryska flottan vågade sig ända ner till Västervik. Men både staden och de närbelägna Ankarsrums och Falsterbo bruk klarade sig tack vare Lindholms skans utanför Västervik. Ryssarna avskräcktes, de vände och seglade norrut mot Åland och Finska viken.

Som synes var förstörelsen betydande även i söder, men skadorna var av en annan art. Främst drabbades den tunga vapenindustrin vid styckebruken Nävekvarn och Stavsjö.

Finland härjades

I Finland fanns vid krigets början ett tiotal järnbruk, de flesta belägna i landets sydvästra del. Redan 1702 hade tsar Peter bemäktigat sig gränsfästningarna Nöteborg och Nyenskans, vilket innebar att Finland låg öppet för härjningar.

År 1704 kom ryssarna till de båda bruken nära gränsen i Karelen; Joa och Huppois. Från Ingermanland trängde ryssarna två mil från gränsen in till Joa bruk, som de härjade och lade i aska den 24 februari. Förstörelsen var så total att Joa bruk aldrig återuppstod.

Samma månad råkade det nyanlagda Huppois bruk i farozonen. Bruksägaren förekom ryssarna genom att "undanflytta allehanda redskap", dvs montera ned och föra bort all teknisk utrustning av värde. Bruksbyggnaderna lämnades åt sitt öde. I den mån de inte förstördes av ryssarna föll de i ruiner under de 17 år som gick innan fred slöts. Den grundliga förstörelsen av Finlands tunga industri inträffade år 1713, då samtliga återstående järnbruk ödelades. Från och med detta år kan det årliga produktionsbortfallet för Finlands del uppskattas till sammanlagt cirka 8 000 skeppund eller 1 100 ton stångjärn.

Någon återuppbyggnad, som i vissa fall skedde i Sverige, kom i Finland ej ifråga förrän långt efter krigets slut.

Återuppbyggnaden av järnbruken tog längre tid i Finland än i Sverige, beroende på kapitalbrist och brist på yrkeskunnigt folk. Först på 1730-talet kom driften igång på nytt. Ryssarna härjade också Utö gruvor, vilket bidrog till att fördröja malmleveranserna till Finland.

Upplandskusten värst utsatt

Den ryska förstörelsen av den tunga industrin längs kusterna innebar ett årligt produktionsbortfall, som fördelade sig på följande sätt:

Norrlandskusten ca 8 850 skeppund stångjärn
Upplandskusten ca 15 000 skeppund stångjärn
Sörmlandskusten – skeppund stångjärn
Finland ca 8 000 skeppund stångjärn
tillsammans cirka 31 850 skeppund eller 4 500 ton stångjärn.

Ställer vi dessa tal i relation till landets totala årsproduktion blir det årliga produktionsbortfallet ungefär 14 procent.

Avbräck för vapenexporten

Vad gäller vapenproduktionen vid styckebruken innebär givetvis förstörelsen av Nävekvarn och Stavsjö ett avbräck beträffande exporten. Granskar vi övriga styckebruk som var i drift under Stora Ofreden märks Finspong, Överum, Åker och Ehrendal. Viss kanontillverkning förekom, om än sporadiskt, vid Huseby, Tofvehult, Svärta och Hällefors i Mellösa socken. Tillverkning av kanonkulor pågick givetvis vid dessa bruk, men även vid några masugnar inne i landet.

Det är svårt att precisera produktionsbortfallet beroende på ojämnheten i statens beställningar. En större order på tunga kanoner kunde ta ett par år att leverera. Men med hänsyn till att de båda förstörda styckebruken var i gott skick, kan produktionsbortfallet antas ligga mellan 15 och 20 procent.

Mässingsindustrin drabbades

Utan att alltför noga gå in på tillverkningsbortfallet inom mässingsindustrin bör vi hålla i minnet att denna i hög grad var beroende av import av galmeja (zinksulfat), stenkol, kruslera och gjutstenar. Eftersom importen på grund av kriget var mycket ojämn så var t ex år 1717 hela Sveriges mässingsexport cirka 200 skeppund, medan den året därpå uppgick till cirka 1 000 skeppund eller 140 ton. Förstörelsen av Norrköping och Nyköping bör ha inneburit ett produktionsbortfall på cirka 20 procent. Den största produkten inom denna exportbransch utgjorde mässingstråden.

Granskar man ryssarnas metoder vid förstörelsen av industrin framgår det att alla leveransklara produkter som stångjärn, olika slag av vapen, mässingstråd o dyl bortfördes på galärerna, likaså halvfabrikat som garkoppar. Allt träkol som påträffades på bruken brändes, all teknisk utrustning bortfördes. Dessutom förstördes så mycket som möjligt av bruksbyggnader, masugnar och deras fasta utrustning, liksom bostäderna.

Befolkningen skonades

Det framgår av generallöjtnant Lacys samtal med den tillfångatagna kyrkoherden Norelius i Hamrånge att tsarens order innebar att framför allt förstöra städer, bruk, sågkvarnar och jordbruksanläggningar, men skona befolkningen. Man kan också lägga en företagsekonomisk aspekt på industriförstörelsen om man sätter denna i samband med tsar Peters medvetna politik att bygga upp den tunga ryska industrin, som efter fredsslutet kraftigt kunde öka sin export. Det dröjde inte många årtionden efter fredsslutet förrän det ryska stångjärnet kunde konkurrera med det svenska ute i Europa, framförallt i England, beträffande både tonnage, pris och kvalitet.